

Pospíšil, Ivo

Hrabákovo "Čtení o románu" a souvislosti románové teorie

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. X, Řada literárněvědné slavistiky. 2003, vol. 52, iss. X6, pp. [109]-120

ISBN 80-210-3086-0

ISSN 1212-1509

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/103315>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IVO POSPÍŠIL

HRABÁKOVO ČTENÍ O ROMÁNU A SOUVISLOSTI ROMÁNOVÉ TEORIE

Knížka *Čtení o románu* patří již k didakticko-syntetickému období Josefa Hrabáka jako literárního vědce, období, kdy mapuje některé literárněvědné okruhy vysoce frekventované (ale spíše ve světě – Češi projevovali k románu až donedávna překvapivě chladný postoj – románoví teoretici v českém prostředí jsou – na rozdíl od značně hermeticky do české literatury uzavřené bohemistiky – vždy spojeni se studiem jiných literatur než české) nebo naopak u nás tehdy opomíjené (triviální literatura) a kdy píše monografie o některých českých spisovatelích.

Je možné, že někomu tato kniha a celé její pojetí připadne – ostatně jako jiné Hrabákovy knížky, bez nichž si však naši literární vědu 20. století nelze dobře představit – až příliš klasická: když však pomineme pedagogické účely, které tu dominovaly (kniha vyšla v tehdejší Státním pedagogickém nakladatelství v roce 1981), zůstává tu však nástin, v němž se zračí souvislosti románové teorie v širším slova smyslu.

Jistým slabým místem knížky je začlenění románu a románové teorie do genologické systematiky a genologické teorie: najdeme zde jen pár marginálních poznámek k J. Hviščovi, ale jinak je tu pominuta celá podstatná genologická literatura a románová teorie nebo alespoň její základní díla – i to lze však vysvětlit pedagogickým zaměřením publikace, která byla a dodnes – až na výjimky – je jedinou českou učebnicí pojednávající o románu. Hrabák se celý život snažil vytvořit balanci mezi různými pojetími literatury, kterou chtěl vidět komplexně: od původních čistě versologických prací přechází k širším pojetím, která vycházejí z teorie a praxe Pražského kroužku, kde ostatně jeho první dvě práce vyšly¹ – klasické útlé, stručné práce, nabitě materiálem a koncizními komentáři, upomínající spíše než na český strukturalismus na ruskou formální školu. Později v rámci marxistické literární vědy zatížené za jeho časů vulgárním sociologismem a plněním konkrétních utilitárních ideologických úkolů se snažil v této ba-

¹ J. Hrabák: *Staropolský verš ve srovnání se staročeským*. Studie Pražského linguistického kroužku. Praha 1937. Týž: *Smilova škola*. Studie Pražského linguistického kroužku. Praha 1941.

lanci nechat žít morfologickým přístupům, které viděl v obsahových korelacích. V jeho koncepci poetiky, jak ji formuloval již dříve (1973), mluví o jednotkách tematické výstavby literatury a jednotkách tvarové výstavby: v tomto dualismu, který byl ještě podtržen tím, že literární dílo chápe nejen jako odraz, ale také jako znak, má pak literární morfologie klíčové místo.

Parádními čísly v *Čtení o románu* jsou partie, které známe již ze staršího Hrabáka 60. let: tedy poetika incipitu, explicitu a titulů, které uplatnil v druhé kapitole K morfologii románu. Hrabák román koncipuje primárně jako prózu a vidí jej v souvislostech epiky a prózy nejen velké, ale také střední: román vyrůstá z novely. U teoretika verše překvapí, jak málo se věnuje tzv. románu ve verších a jeho smyslu a funkci. Přitom románovou genezi nevynechává renesancí, jako třeba V. Kožinová, ale po bachtinovsku a vlastně tradičně antikou, kterou nazývá prehistorií románu. Tím současně upozornil na jev, který jinde nazývám kontinuálně diskontinuální vývoj románu, tedy evoluci v přetržitých skocích, kde však zcela nemizí vědomí žánrových souvislostí, tzn. žánrové povědomí. Nicméně renesanci pokládá Hrabák za vlastní kolébku románu, zatímco jeho antickou periodu spíše za jeho embryonální základ.

Za počátek románu pokládá zrod renesančního titanismu (*Doba, jež potřebovala a zrodila obry*) a rytířské renesanční epiky, za klíčový pak vznik renesanční novely a pikareskního útvaru. Přitom si však trochu neví rady s díly, která toto vymezení značně překračují – Gargantua a Pantagruel a Don Quijote jako syntetické či spíše synkretické útvary, z nichž vystupuje lidový smích a lidové vrstvy kultury volně se spojující s vrstvami kulturní produkce aristokratické, dvorské a rytířské v groteskní a absurdní poloze, kde se lámaly zásadní axiomata středověké společnosti. Zcela správně za další vývojovou fázi románu pokládá jeho psychologickou odrůdu, která se rodí v exaltované barokní době zvrásněné třicetiletým evropským masakrem. Pak již jde Hrabák zcela tradičně v řečišti literárních směrů: vedle genologického kritéria tematického nebo funkčního (román výchovný, robinzonáda, román filozofický) je to sentimentalismus, vedle gotického románu tu stojí romanticko-realistické období s historickou reflexí značkováné jmény Waltera Scotta, Stendhala, Honoré de Balzaca, Charlese Dickense, Eugèna Sue nebo Alexandra Dumase.

Každou kapitolu výkladu románu provázejí partie o zábavně četbě nebo pokleslé, triviální podobě románu: Hrabák tu dává zadost teoriím, které původ románu vidí právě v pokleslých epických útvarech, vyprávěnkách a triviálních textech, v nichž se projevuje zvědavost a senzacechtivost; s bulvárností a také s agresivitou byl román spojován i později, stejně jako s určitou žánrovou všezravností, s níž pohlcoval jiné útvary.

Zde se ovšem nabízela kulatní definice románu jako útvaru usilujícího o celistvost, totalitu, tedy v jistém smyslu marnou a zmarňovanou dobu eposu, jak o tom pokaždé jinak a většinou protikladně psali G. Lukács a M. Bachtin: Lukáčsovi román dokládá společenský pesimismus, tedy neschopnost totálního vidění světa a marný, sisyfovský boj románu o jeho nové uchopení, pro Bachtina je román jako potenciálně polyfonní struktura reflexí mnohohlasosti společenského styku moderní společnosti.

Román a jeho vývoj je ve *Čtení o románu* ukázán jako pestré střídání jmen a děl, přičemž schopnost přesněji typologizovat postupem výkladu klesá; román je stále více spínán s vývojem společnosti a dokonce technologie (*Inspirace moderní technikou – ve spojitosti s naturalismem, Věk elektřiny a věk atomový*).

Podívejme se nyní na teoretické a historické pozadí, tedy běžné vývojové a typologické koncepty románu Hrabákova pojetí. Teoretikové románu se shodují na některých dalších rysech žánru, které jej definují: relativně volná struktura, větší počet postav, jevů a událostí, vývoj líčeného prostředí a charakterů, tvarová různorodost, schopnost integrovat jiné celistvé žánry nebo jejich prvky (drama, lyrika, elegie, balada apod.). G. W. F. Hegel definoval román jako „buržoazní epos“, čímž naznačil další dvě vlastnosti žánru: 1. jeho dominantní úlohu v rámci literatury podobnou té, kterou hrál ve starověkých kulturách *epos*; 2. sepětí strukturní „volnosti“ románu s vývojem měšťanstva jako nového společenského hegemonu; 3. jeho velkou noetickou (poznávací) schopnost. Vzhledem k strukturní rozmanitosti a schopnosti vstřebat heterogenní materiál může román výrazněji než jiné žánry plnit nejrůznější funkce (estetickou, ale také didaktickou, filozofickou, publicistickou aj.).

Základním znakem románu je permanentní syntéza; za neustávající integrace nových motivů, žánrových prvků a žánrových vrstev prochází řetězcem tvarových proměn, které vrcholí v uzlových vývojových bodech (např. rytířský román syntetizuje prvky antické literatury včetně antického románu, pikareskní román k nim ještě připojuje motivy světské literatury apod.). Permanentní žánrová syntéza je doprovázena parodickými nebo pseudoparodickými postupy, které vyvolávají dojem nadřazenosti románu nad ostatními žánry, toho, že si román ostatní žánry podřizuje (Michail Bachtin).

Na genezi románu jsou dva protikladné názory: 1. Román vznikl v starověkých kulturách (jeho stopy nacházíme již ve starém Egyptě, rozvinul se však až v helénské období); 2. Román vznikl jako měšťanský žánr, jeho počátky jsou spjaty se vznikem a rozvojem buržoazie (Hegelova „buržoazní epos“).

I když samo slovo pochází z raného středověku, žádná teorie nespíná počátky románu výslovně se středověkem. Kvantitativní teorie románu vymezují žánr počtem stran nebo slov (E. M. Forster) a někdy dokonce odmítají užívat obecného pojmu román, neboť jednotlivé slovesné struktury se prý od sebe podstatně liší. Nejschůdnější cestou k překonání těchto protikladů je pojetí kontinuálně diskontinuitního (přetržitě nepřetržitěho) vývoje románu. Román vzniká ve starověku, pak se jeho vývoj přerušuje, pokračuje znovu ve středověku, většinou ve veršové podobě, znovu navazuje v renesanci (pikareskní román), baroku, rokoku, klasicismu atd. Jde vždy o svého druhu nový počátek, současně však „paměť žánru“ navazující na předchozí vývojové etapy....

Román má své kořeny v epickém vyprávění veršovém nebo prozaickém. Jeho žánrovým podložím jsou mýty, eposy a drobná prozaická vyprávění s náměty nebo příběhy z všedního života člověka sdělující nějakou zkušenost nebo poskytující – často v náboženské podobě – životní ponaučení a pravidla. Slovesné útvary připomínající román se objevily v Číně za dynastie Chan (206 př. n. l.–221 n. l.), kdy se utvářel jednotný spisovný jazyk a kdy kolem roku 100 n. l. byl

vynalezen papír (*Wang Čchung: Lung-cheng*, čes. *Kritické úvahy*). V Indii ve 3.-5. stol. n. l. vznikl soubor prozaických příběhů o lidech a zvířatech *Pañčatantra* (čes. *Kniha o pěti částech*). Orientální román pak rozvíjel vlastní paradigma a od 19. století do značné míry navázal na evropský román.

Antický román navazoval na drobné epické příběhy egyptské a na celou epiku mediteránní oblasti, mj. v dílech *Proměny (Zlatý osel)* od Apuleia (2. stol. n. l.), *Příběhy aithiopské* od Héliodóra a *Dafnis a Chloé* od Longa (oba 3. stol. n. l.). Z helénské tematiky vychází také román středověký (z té doby také nese své jméno) představující veršovanou velkou epiku a ve své erbovní skladbě *Alexandreis*, která původně vznikla z latinské předlohy od Iulia Valeria (4. stol. n. l.), líčí dobrodružství Alexandra Makedonského prezentovaná v pozdějších národních variantách (francouzské, německé, české, polské, srbské, ruské) jako příběhy středověkého rytíře. První dílo, které nese název román, je *Roman de Brut* z roku 1155. Středověký román vznikl cyklizací tematických okruhů antických a raně středověkých (cyklus artušovský, karolinský aj.). Prozaickou variantu rytířského románu představuje *Amadis Waleský* od G. Ordóneze de Montalva (16. stol.). Tematická vývojová linie antického a pseudoantického románu se táhne až do 17. stol. a má podobu románu galantního, pastýřského a preciózního (Madelaine de Scudéry, 1607–1701).

V renesančním období se přerývaná vývojová linie románu štěpí na extenzivní a intenzivní typ. Extenzivní typ je spojen s šibalským románem (pikareskní román), intenzivní s počátky psychologického románu (Madame de Lafayette: *Kněžna de Clèves*, 1678). Konkrétní románová díla, například *Gargantua a Pantagruel* (1533–1535) od François Rabelaise a *Důmyslný rytíř Don Quijote de la Mancha* (1605) od Miguela Cervantese syntetizují v parodické a pseudoparodické formě podněty rytířského, pastýřského a pikareskního románu.

Vývoj románu se zintenzivnil v 18. století. Pro rozvoj jeho vyprávěcí techniky měli velký význam již autoři 17. století, např. Paul Scarron (1610–1660), autor *Komického románu* (1651), nebo Hans Jakob Christoffel von Grimmelhausen (1621 n. 1622–1676), autor barokního pikareskního románu *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus* (1669). Zatímco román Henryho Fieldinga (*Tom Jones, historie nalezence*, 1749) nebo F. R. Lesage (*Gil Blas*, 1749) spojují pikareskní příběh s mravoličným líčením, Denis Diderot (1713–1784) a Voltaire (1694–1778) vytvářejí filozofický román s psychologickou introspekci.

Do vývoje románu pronikavě zasáhla doba sentimentalismu: jednak v zdůraznění introspektivní, intenzivní, emocionální problematiky (J. W. Goethe, S. Richardson, J. J. Rousseau), jednak v parodickém utváření nového typu románu v díle Laurence Sterna (1713–1768, *Tristram Shandy*, 1760–1767). Objevují se nové druhy románu, které využívají stavebních postupů jiných žánrů – cestopisu a dopisu: vzniká cestopisný a epistolární román.

Na sklonku 18. století se prohlubuje integrace fantastických a kronikových prvků a v období preromatismu a romantismu pak vrcholí v typech černého, gotického, fantastického a konfesního (zpovědního) románu (Horace Walpole: *Otrantský zámek*, 1765; Anne Radcliffová: *Záhady Udolphy*, 1794; E. T. A. Hoffmann: *Đáblův elixír*, 1815–1816; Benjamin Constant: *Adolphe*, 1816).

V průběhu 19. století se z různých pramenů (povídka, novela) cyklizací nebo experimentováním s fabulí vytvářejí různé typy románu, v nichž se rozvíjí sociální, psychologická a filozofická dimenze. Převažující typ sociálně psychologického románu, jak jej pěstují Stendhal (1783–1842), Honoré de Balzac (1789–1850), Victor Hugo (1802–1885), Gustave Flaubert (1821–1880), Ivan Sergejevič Turgeněv (1818–1883), Charles Dickens (1812–1870), William Makepeace Thackeray (1811–1863) a další, ústí v epejový román *Vojna a mír* (1865–1869) Lva Nikolajeviče Tolstého a polyfonní (mnohohlasý) román Fjodora Michailoviče Dostojevského, který již předjímá některé postupy moderního románu.

Ve 20. století román zintenzivňuje svůj vývoj jak směrem k vnější expanzi, tj. ke vzniku obrovských tradicionalistických narativních celků (roman-fleuve [román-řeka], románová sága, již zmíněný epejový román, generační román, románová kronika), např. v dílech Thomase Manna (1875–1955), Romaina Rollanda (1866–1944), Maxima Gorkého (1868–1936), Michaila Šolochova (1905–1984), Johna Galsworthyho (1867–1933) a dalších, nebo k vnitřní restrukturační žánru a k experimentálnímu románu. Těmito novátory byli mj. Rus Andrej Bělyj (1880–1934), mimo jiné autor románů *Petrohrad* (1909–1916) a *Stříbrný holub* (1910), Francouz Marcel Proust (1871–1922), autor románového projektu *Hledání ztraceného času* (1913–1927), a anglicky píšící Ir James Joyce (1882–1941), autor románu *Odysseus* (1922).

Metatextové prvky („román o románu“) a nové existenciální využití románové fabule včetně techniky tzv. vnitřního monologu (monologue interieure) a proudu vědomí (stream of consciousness) dávají vznik novému typu románu (Robert Musil: *Muž bez vlatností*, 1930–1943; Virginia Woolfová: *K majáku*, 1927; John Dos Passos: *Manhattanská přestupní stanice*, 1925; William Faulkner: *Když jsem umírala*, 1930; Gertruda Steinová: *Jak se rodí Američané*, 1925; Ernest Hemingway: *Sbohem, armádo*, 1929).

Souběžně s nimi nabývá na síle mytologický román snažící se spojit mýtus a moderní mýtotvorné tendence (Thomas Mann, Michail Bulgakov, nositel Nobelovy ceny za literaturu Gabriel García Márquez). Zvláštní místo v románových typech zaujímá iniciační román (román zasvěcení), který často skrytě prochází různými románovými typy: je založen na mystériích spjatých se zasvěcovacím (iniciačním) rituálem.

Od 50. let 20. století se začíná – jako už poněkolikaté – hovořit o krizi románu, která je spojena s „vyčerpaností“ starých postupů založených především na psychologizaci. Proti tomu stojí snaha depsychologizovat a obnažit román jako umělou konstrukci, která nemá schopnost podat „objektivní“ zprávu o světě a spíše působí jako reflexe bloudění, hledání a nepoznávání (francouzský nový román reprezentovaný různými autory s různou poetikou, jako jsou např. Alain Robbe-Grillet, 1922, Michel Butor, 1926 či Robert Pinget, 1922).

Nové postoje k světu se promítly do postmoderního románu v jeho sémantické ambivalenci, metatextovosti, intertextovosti a syžetové hravosti, jak to předvádí např. Umberto Eco (nar. 1932) v románech *Jméno růže* (1980), *Foucaultovo kyvadlo* (1988) a *Ostrov včerejšího dne* (1994), řada ruských, českých, německých, polských a jiných autorů.

Složitost žánrové podoby románu se projevuje v jeho typologii. Může být tematická (dobrodružný, detektivní, sportovní román aj.), metodická (psychologický, historický román aj.) nebo konzumentská (román pro ženy, dívky, chlapce, děti, „pro celou rodinu“ apod.). Teoretikové románu se několikrát pokusili o obecnější typologii založenou povětšinou na výstavbových zásadách (román obrazný, charakterový, deskriptivní, kronikový, časový, prostorový, extenzivní, intenzivní, dostředivý, odstředivý), nicméně tato typologie se běžně neujala.

Morfologie a typologie románu se neustále proměňuje, navazuje kontakty s jinými druhy umění (kinoromán, comics), ve věku nových reprodukčních technik uvolňuje své spojení s knihou, transponuje svůj příběh do jiných médií (televize, video) a jiných zobrazovacích metod, které mohou měnit a zásadně modelovat vnímání člověka a lidské existence (virtuální realita). Nadále však zůstává – ve své esteticky hodnotné i triviální podobě (červená knihovna, krimiromán, harlekýnky apod.) – prostředkem hromadné literární komunikace a v tomto smyslu nejkomunikativnějším literárním žánrem.

Již toto načrtnuté schéma vývojové linie románu ukazuje na klíčový význam románové typologie a „filozofie“. Nejvýrazněji do této oblasti zasáhlo několik filozofů, estetiků, genologů a teoretiků literárních žánrů. Györge (Georg) Lukács (*Theorie des Romans*, 1915–1920) vidí v románu obdobu eposu (hegelovské *epopeje*), ovšem na vyšším stupni rozrušování totality bytí – v románu – na rozdíl od eposu – není již dána extrémní totalita života, román ji nepředvádí, pouze k ní směřuje. Ve sféře typologie dochází Lukács k abstraktně idealistickému typu (Don Quijote), přičemž pro 19. století je podle něho románovou dominantou neschopnost reality uspokojit potřeby duše. Goethova volná mistrovská trilogie představuje pro něho pokus smířit individuum se společností, u Lva Tolstého vidí typ románu transcendentního k epopoji, k přizpůsobení rytům přírody.

Pro Michaila Bachtina (sb. *Voprosy literatury i estetiki*, 1975, čes. *Román jako dialog*, 1980; studie však vznikaly mnohem dříve, koncepčně v podstatě od 20. let, zejména za pobytu v běloruském Vitěbsku, kde od 90. let vydávají speciální bachtinologický časopis *Dialog – Karnaval – Chronotop*) je román výsledkem mnohohlasosti společenského styku; není tedy jen výsledkem rozkladu eposu, ale adekvátní reflexí nové skutečnosti. Základním kritériem románové typologie je pro Bachtina jednak kritérium mnohohlasosti (román monologický a polyfonický), jednak literární časoprostor (chronotopos), podle něhož mluví o řeckém románu, o tvorbě Apuleia a Petronia, o antické biografii a autobiografii, folklórním chronotopu, rytířském románu, pikareskním chronotopu, rabelaisovském a idylickém chronotopu. Ve ztracené práci o výchovném románu, z níž se zachovala jen malá část, také užívá tohoto typologizačního kritéria. Fragment této práce s názvem *Výchovný román a jeho význam v dějinách realismu* (Roman vospitanija i jeho značenijs v istorii realizma) je však také důležitým pramenem upřesněné Bachtinovy typologie románu. Právě zde M. Bachtin uvádí i román putování (roman stranstvovanija) a román zkoušky (roman ispytanija). Přitom však už neúhybně sleduje linii vedoucí k výchovnému románu či románu formování. Na základě své chronotopové typologie se propracovává ke kategorii hrdiny a k jeho modifikacím. V románu putování (cesty) jsou velmi slabě rozvi-

nuty časové kategorie, není tu historický, ale tzv. avanturní (dobrodružný) čas. Růst a vývoj člověka tento typ románu nezná. Román zkoušky už předvádí složitěho člověka, který je vystaven úderům okolí a musí projevit svůj habitus. Tento rys spatřuje Bachtin už v Apuleiových Proměnách (Zlatý osel) a v raně-křesťanských hagiografiích.

Za důležitou křížovatkou románové evoluce pokládá však až barokní román, od něhož jedna cesta vede k dobrodružně hrdinskému románu (linie anglického „gotického“ románu) a druhá k pateticko-psychologickému sentimentálnímu románu (Richardson, Rousseau). Přitom román zkoušky se od 18. století jen zřídka vyskytuje v čisté podobě, ale zůstává nicméně žánrovým podložím i v dílech Balzakových a Stendhalových, proměňuje se i podoba zkoušky (zkouška geniality, schopnosti, vyvolenosti, biologické a sociální přizpůsobivosti).

Biografický román má své kořeny v antice, ale rozvíjí se i na bázi křesťanských hagiografií. Syžet je založen nikoli na narušování životního běhu (jako v románu putování a zkoušky), ale naopak na jeho typických rysech (narození, dětství, uřednictví, sňatek, kariéra, práce, smrt) – tak se utváří biografický čas, který se nemůže nezapojit do širšího času historického. Tím byla připravována půda pro vznik německého tzv. výchovného románu (Erziehungsroman).

Zde se Bachtin znovu vrací k časoprostorovým charakteristikám žánru a ukazuje, že jeho tématem je utváření člověka v historickém čase. Tento typ románu tudíž nepředvádí hotového člověka, ale bytost, která se hotovým člověkem teprve stává. Bachtin nerozlišuje mezi pojmy Erziehungsroman a Bildungsroman (román výchovný a román formování). Je si vědom mlhavosti pojmů, která dovoluje, aby sem byla zařazována díla Rabelaisova, Rousseauova, Goethova, Kellerova či Gončarovova, L. Tolstého, Rollandova nebo Mannova. Někteří tuto řadu zužují (ti, kteří se řídí ryze kompozicí), jiní naopak rozšiřují (za výchovný román pak pokládají i Fieldingova Toma Jonese).

M. Bachtin dělí výchovný román na pět typů: 1. zárodečný tvar, v němž utváření člověka může být ukázáno i v cyklickém čase, např. v idyle (jeho prvky najdeme u Z. Sterna a L. Tolstého), 2. Svět a život jsou prezentovány jako zkušenost nebo škola, jimiž hrdina prochází, 3. biografický typ, který už popírá cykličnost (David Copperfield), 4. Utváření člověka jde ruku v ruce s reálným historickým časem (Rabelais, Goethe).

Z hlediska románové typologie je přínosný i pokus B. A. Grifcova, který se v knize *Teorie románu (Teorija romana, 1927)* shoduje s Bachtinovým pojetím románu jako „vševládnoucího“ žánru, i když s některými výhradami. Grifcov vytváří podobný obraz boje žánrů jako Bachtin, ale román vidí nejen v útoku, ale také při obraně svého „panství“ a při ústupu. Kromě tradiční typologie (viz výše) autor zdůrazňuje, že románová typologie není podřízena jiným literárním kategoriím (např. směrům, tématům apod.), a zvláště si všímá kritéria prostorovosti (extenzivní a intenzivní román). Právě u Grifcova nacházíme počátek koncepce přetržité nepřetržitého vývoje románu.

Pokusem o imanentní typologii románu jsou studie Edwina Muira a Percyho Lubbocka. Podle Muira je předstupněm románu „romance“ (history), tedy řetězce příběhů, kde postavy vystupují v zárodečné podobě. Píkarekní román (novel

of the road) je kolébkou nových románových typů: román dramatický je regulován intenzitou děje, román charakteru se rozvíjí spíše v prostoru, panoramaticky, kronika preferuje vývoj v čase, časoprostorový román (space-time novel) je řetězcem románů charakteru a románů dramatických (M. Proust). P. Lubbock dělí román na obrazný (pictorial), do něhož řadí i kroniku, a dramatický. Jejich konvergencí vznikaly další románové typy.

Typologie románu souvisí s literárněvědnou disciplínou, která zkoumá literární rody, žánry a žánrové typy – genologií, konkrétně s genologickou systematikou. Román jako jeden z mnoha literárních žánrů, který se tradičně pokládá za součást velké epiky, ale současně za syntetický literární útvar, jenž byl a je jako žánr nejsdělnější a nejčtenější, je častým předmětem genologického zkoumání. Nelze v této souvislosti pominout pokusy o reformu žánrové systematiky z pera W. V. Ruttkowského, Gennadije Pospělova a jeho spolupracovníků nebo – právě z hlediska románu – rozšíření rodového trojlístku na čtyřlístek v koncepci V. Dněprova, v níž je román vyčleněn vedle lyriky, epiky a dramatu jako další literární rod spojující vlastnosti tří předchozích. V českých pojetích Daniely Hodrové a Vladimíra Svatoně se román utváří primárně spíše z hlubokých magickomytologických struktur, z jejichž podloží ostatně vyrůstá i ambivalentní a intertextový, aluzemi naplněný román postmoderní.

V tomto kontextu představuje Hrabákova obrysová „praktická teorie“ střízlivé uchopení žánru spíše v klasických aristotelovských pojmech s tím, že literární rody a žánry jsou dvě roviny v genologické systematice. Román je součástí velké epiky: toto poněkud jednoznačné zařazení však spíše svědčí o příliš jednoznačně didaktickém charakteru Hrabákova textu, než o jeho bytostném konzervatismu. Hrabák se snažil o vyrovnaný, balancovaný výklad: vedle tematicko-ideologických vrstev se zabýval nejen morfologií, ale také – byť okrajově – naratologií (*Autorská perspektiva*) a především nepřestával román vidět v genetických souvislostech s esteticky pokleslou literaturou, z níž vyšel a k níž se vracel nebo k níž vytvářel ve svém vývoji mosty a tunely, s níž nepřestal v různých podobách a artefaktech koexistovat, stejně jako v posilování triviální vrstvy detektivní, kriminální, hororové, erotické, pornografické apod.

Jistým problémem v Hrabákově knize je reprezentativnost uváděných jevů: v každém případě autor preferuje spíše realistické autory (to mohlo být dáno i dobovým ideologickým kontextem), ale přesto mi tu chybí výraznější přítomnost tzv. modernistické poetiky – naopak výklad socialistickorealistického románu v jeho střízlivé podobě pokládám – vzhledem ke stavu bádání jinde ve světě – za klad. Řekl bych, že podání románu 20. století se v knížce postupně mění v parafráze tzv. obsahů, jako by tu byla narušena konzistentnost výkladu tak silného v první polovině knihy, kde se mluví o antice, renesanci, baroku, klasicismu a sentimentalismu. Dalším problémem je zastoupení jednotlivých národních literatur: kromě záměrného pracovního opomenutí třeba asijského románu a slabě prezentovaného vývoje v USA tu lze postrádat spojitost vývoje románu se životem národního společenství v určitém geopolitickém prostoru, tedy s jevy, kterým dnes říkáme areálové.

Ve *Čtení o románu* se projevuje známý Hrabákův postup: způsob odkazů, který mu umožňuje nemluvit o jevech, jež jsou třeba nepřijemné, kontroverzní nebo

je zbytečné je rozvádět a ztrácet tak sílu hlavního narativního toku, a udržet si současně potřebný odstup, nadhled a eleganci (jako by čtenáři říkal: přečti si to jinde, ale je možné, že už tím dávám znamení, co si o důležitosti těchto věcí myslím). V tomto smyslu se však někdy vzdával i vlastního verbálního hodnocení a takzvaně se spolehl na výzkumy jiných, často povrchních autorů. V knize také postrádám bližší vymezení úlohy románu v české literatuře, v níž měl v různých údobích různé funkce a v níž se stal žánrem dominantním, a to ještě ne vždy – až po první třetině 20. století.

Na rozdíl od prací verzologických a ryze poetologických je tedy Hrabákovo *Čtení o románu* jako práce genologicko-didaktická (svého druhu učebnice románu) spíše kontextuální – to je dáno již jeho především pedagogickým posláním. Přesto nebo právě proto se tu zračí bohemistické školení Hrabákovo, který vývoj románu podvědomě silněji než jiní spojuje s lidovými a pololidovými, často triviálními vrstvami literatury: tak autochtonně vznikal především český román, u jiných národů bychom to sice dokazovali obtížněji, nicméně tyto kořeny – zejména ve smyslu plebejské zvědavosti a investigativní bezohlednosti – byly v genezi románu těmi podstatnými i v obecné rovině.

LITERATURA

- Anderson, R.: *N. M. Karamzin's Prose*. Houston 1974.
- Bachtin, M.: *Estetika slovesného tvorčestva*. Moskva 1979.
- Bachtin, M.: *Problemy poetiki Dostojevskogo*. Moskva 1963.
- Bachtin, M.: *Román jako dialog*. Praha 1980.
- Bachtin, M.: *Voprosy literatury i estetiki*. Moskva 1975.
- Bailey, J.: *Tolstoy and the Novel*. New York 1966.
- Bělič, O.: *Španělský pikareskní román a realismus*. Praha 1963.
- Bém, A.: *Tajemství osobnosti Dostojevského*. Praha 1928.
- Berdjajev, N.: *Mirosozercanije Dostojevskogo*. YMCA Press, Praha 1923.
- Bjornson, R.: *The Picaresque Hero in European Fiction*. University of Wisconsin Press 1977.
- Brown, W.: *A History of Eighteenth-Century Russian Literature*. Ann Arbor 1980.
- Bursov, B.: *Dostojevskij a jeho svět*. Praha 1978.
- Catteau, J.: *La Création littéraire chez Dostoievski*. Paris 1978.
- Clive, G.: *The Broken Icon: Intuitive Existentialism in Classical Russian Fiction*. New York 1972.
- Cross, A.: *N. M. Karamzin: A Study of His Literary Career, 1783–1803*. Carbondale and Edwardsville 1971.
- Černeck, L. V.: *Literaturnyje žanry*. Moskva 1982.
- Červeňák, A.: *Tajomstvo Dostojevského*. Nitra 1991.
- Dialog – karnaval – chronotop 1995, No. 2. *Žurnal naučnych razyskanij o biografii, teoretičeskom nasledii i epoche M. M. Bachtina*. Vitebsk 1995.
- Dněprov, V.: *Čerty romana 20 veka*. Moskva – Leningrad 1965.
- Dubrow, H.: *Genre*. London – New York 1982.
- Dunlop, J.: *The History of Fiction*. London 1845.
- Ejchenbaum, B.: *Skvoz' literaturu*. Sbornik statej. Leningrad 1924.
- Fanger, D.: *Gogol and His Reader*. Stanford 1978.
- Fojtšková, E.: *Russkaja bytovaja povest' nakanune Novogo vremeni*. Praha 1977.
- Folklore Genres. Edited by Dan Ben-Amos. Austin 1976.
- Forster, E. M.: *Aspects of the Novel*. London 1927. (*Aspekty románu*. Bratislava 1971).

- Fowler, A.: *Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes.* Oxford 1982.
- Fowler, A.: *The Life and Death of Literary Forms.* In: *New Directions in Literary History.* Edited by Ralph Cohen. London 1974.
- Frieborn, R.: *The Rise of the Russian Novel: Studies in the Russian Novel from Eugene Onegin to War and Peace.* Cambridge University Press 1973.
- Gifford, H.: *The Novel in Russia: from Pushkin to Pasternak.* London 1964.
- Greenwood, E. B.: *Tolstoy: The Comprehensive Vision.* J. M. Dent-Sons Ltd., London 1975.
- Grifcov, B. A.: *Teorija romana.* Moskva 1927.
- Hegel, G. W. F.: *Estetika I.-II.* Praha 1966.
- Hempfer, K. W.: *Gattungstheorie.* München 1973.
- Hernadi, P.: *Beyond Genre, New Directions in Literary Classification.* Ithaca – Londion 1972.
- Hodrová, D.: *Hledání románu. Kapitoly z historie a typologie žánru.* Praha 1989.
- Hodrová, D.: *Místa s tajemstvím.* Praha 1994.
- Hodrová, D. a kol. ...na okraji chaosu. Praha 2001.
- Hodrová, D.: *Román ve 20. století – jeho teorie a praxe.* Česká literatura 1994, 3, s. 227–254.
- Hodrová, D.: *Román zasvěcení.* Praha 1993.
- Hrabák, J.: *Čtení o románu.* Praha 1981.
- Hrabák, J.: *Poetika.* Praha 1973.
- Hvišč, J.: *Poetika literárných žánrov.* Bratislava 1985.
- Hvišč, J.: *Problémy literárnej genológie.* Bratislava 1979.
- Istorija ruskoj literatury XI-XVII vekov (red. D. S. Lichačov). Moskva 1980.
- Jens, W.: *Pan Meister. Dialog o románu.* Praha 1967.
- Kautman, F.: *F. M. Dostojevskij – věčný problém člověka.* Rozmluvy, Praha 1992.
- Keiter, H., Kellen, T.: *Der Roman.* Essen 1912.
- Klotz, V.: *Zur Poetik des Romans.* Darmstadt 1965.
- Komparatistika a genológia. Bratislava 1973.
- Konrad, N. I.: *Zapad i Vostok. Stat'ji.* Moskva 1972.
- Kožinov, V.: *K sociologii ruskoj literatury XVIII – XIX vekov (K probleme literaturnych napravlenij).* In: *Literatura i sociologija. Chudožestvennaja literatura,* Moskva 1977, s. 137–177.
- Kožinov, V.: *Zrození románu.* Praha 1965.
- Krausová, N.: *Epika a román.* Bratislava 1964.
- Krausová, N.: *Poetika v časoch za a proti.* Bratislava 1999.
- Krausová, N.: *Príspevky k literárnej teórii. Poetika románu.* Bratislava 1967.
- Krausová, N.: *Rozprávač a románové kategórie.* Bratislava 1972.
- Krejčí, K.: *Fyziologická črta v české literatuře.* In: *Slovanské studie,* Brno 1979, s. 59–73.
- Krejčí, K.: *Heroikomika v básnictví Slovanů.* Praha 1964.
- Lämmert, E.: *Bauformen des Erzählens.* Stuttgart 1955.
- Lathrop, H. B.: *The Art of the Novelist.* London 1921.
- Lichačov, D. S.: *Poetika drevnerusskoj literatury.* Leningrad 1967.
- Lichačov, D. S.: *Poezija sadov: k semantike sadovo-parkovych stilej.* Moskva 1982.
- Lichačov, D. S.: *Razvitije ruskoj literatury X-XVII vekov. Epochi i stili.* Leningrad 1973.
- Lichačov, D. S. – Pančenko, A. M.: *„Smechovoj mir“ Drevnej Rusi.* Leningrad 1976.
- Ljackij, E.: *Historický přehled ruské literatury. Část I. Staré ruské písemnictví (XI.-XVII. stol.).* Nákladem Slovanského ústavu, Praha 1937, přel. Žofie Pohorecká.
- Ljackij, E.: *Historický přehled ruské literatury. Část II. Ruské písemnictví osmnáctého století.* Praha 1941, s. 5 (jediný zachovaný výtisk má podobu korektur svázaných do pevných desek).
- Lotman, J.: *Roman A. S. Puškina „Jevgenij Onegin“.* Kommentarij. Posobije dlja učitelja. Leningrad 1980.
- Lotman, J.: *Struktura chudožestvennogo teksta.* Moskva 1970.
- Lotman, J. – Uspenskij, B.: *Die Rolle dualistischer Modelle in der Dynamik der russischen Kultur.* Poetica 1979, s. 1–40.
- Lubbock, P.: *The Craft of Fiction.* London 1921.

- Lukács, G.: Die Theorie des Romans. Berlin 1920.
- Lukács, G.: Metafyzika tragédie. Teorie románu. Praha 1967.
- Mandát, J.: Počátky ruského epistolárního románu. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, D 29, 1982.
- Mandát, J.: Ruská sentimentální povídka. In: M. J.: Ruská sentimentální povídka I-II. Úvodní studie – Texty – Komentáře. Praha 1982.
- Mann, J.: V poiskach živoj duši. Moskva 1984.
- Margolin, U.: On Three Types of Deductive Models in Genre Theory. Zagadnienia Rodzajów Literackich, Łódź 1974, 1, s. 5–19.
- Mathauser, Z.: Literatura a anticipácia. Bratislava 1982.
- Mathauser, Z.: Metodologické meditace aneb Tajemství symbolu. Brno 1988.
- Mathauserová, S.: Cestami staletí. Systémové vztahy v dějinách ruské literatury. Praha 1986.
- Mathauserová, S.: Drevnerusskije teorii iskusstva slova. Praha 1979.
- Merkelbach, R.: Roman und Mysterium in der Antike. München und Berlin 1962.
- Michałowska, T.: Genological Notions in the Renaissance Theory of Poetry. Zagadnienia Rodzajów Literackich 1970, 2, s. 5–20.
- Michałowska, T.: The Beginnings of Genological Thinking. Zagadnienia Rodzajów Literackich 1969, 1, s. 5–23.
- Morson, G. S.: The Boundaries of a Genre. Dostoevsky's Diary of a Writer and the Traditions of Literary Utopia. University of Texas, Austin 1981.
- Muir, E.: The Structure of the Novel. London 1928.
- Müller, B.: Absurde Literatur in Rußland. Entstehung und Entwicklung. München 1978.
- O poetice literárních druhů (M. Červenka, J. Holý, M. Jankovič, P. Janoušek, M. Kubínová, M. Mravcová). Sestavila a redigovala Marie Kubínová. Praha 1995.
- O svetovom románe. Zborník štúdií. Red. Mikuláš Bakoš. Bratislava 1967.
- Nebel, H. Jr.: N. M. Karamzin: a Russian Sentimentalist. The Hague and Paris 1967.
- Odinokov, V. G.: Chudožestvennaja sistemnost' russkogo romana. Novosibirsk 1976.
- Orlov, P. A.: Russkij sentimentalizm. Moskva 1977.
- Osemnásťe storočie v ruskej literatúre. Zopovedný red. Oľga Kovačičová. Bratislava 1996. Rec.: I. Pospíšil, Slavia 1997, roč. 66, seš. 1, s. 111–113.
- Passage, Ch.: The Russian Hoffmannists. The Hague 1963.
- Pospelov, G. N.: Problemy istoričeskogo razvitiya literatury. Moskva 1972.
- Pospelov, G. N.: Tipologija literaturnych rodov i žanrov. Vestnik Moskovskogo universiteta 1978, č. 4, s. 12–18.
- Pospíšil, I.: Tvar a funkce metarománu. Světová literatura 1984, č. 3, s. 251–253.
- Pospíšil, I.: Der Metaroman und seine Elemente in der sozialistischen Literatur. Zeitschrift für Slawistik 1987, Heft 2, s. 268–275.
- Pospíšil, I.: „Archipelag Gulag“ i ruskaja tradicija „preodolenija literatury“. In: A. I. Solženicyin, Bratislava 1992, s. 69–77.
- Pospíšil, I.: Fenomén šflenství v ruské literatuře 19. a 20. století. Brno 1995.
- Pospíšil, I.: Genologické pojmy a žánrové hranice. Slavia 1981, 3–4, s. 381–389.
- Pospíšil, I.: Individualita a proud: Lev Tolstoj a moderna, in: Problémy ruskej moderny, Nitra 1993, s. 95–103.
- Pospíšil, I.: Labyrint kroniky. Brno 1986.
- Pospíšil, I.: Od Bachtina k Solženicynovi. Brno 1992.
- Pospíšil, I.: Povaha a vývoj ruského románu (Nástin problematiky). Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, XLV, D 43, 1996, s. 53–66.
- Pospíšil, I.: Problém autorského typu: Fadděj Bulgarin. Slavica Slovaca 1988, 4, s. 366–384.
- Pospíšil, I.: Proti proudu. Studie o N. S. Leskovovi. Brno 1992.
- I. Pospíšil: Rozpětí žánru. Brno 1992.
- Pospíšil, I.: Syntetická metodologie Apollona Grigorjeva. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, D 36–37, 1989–1990, s. 57–66.
- Pospíšil, I.: Život protopopa Avvakuma a Karamzinovy Dopisy ruského cestovatele jako uzlové

- body ve vývoji ruského románu. *Litteraria Humanitas V; Západ a Východ – Tradice a současnost (Literární směry a žánry ve slovanských a západních literaturách jako reflexe stavu světa)*, Brno 1998, v tisku.
- Pospíšil, I. – Zelenka, M.: *Pozapomenutý text: Historický přehled ruské literatury Evžena Ljackého*. Biele miesta II, Nitra, v tisku.
- Pospíšil, I. – Zelenka, M.: *René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky*. Brno 1996.
- Pouillon, J.: *Temps et roman*. Paris 1946.
- Robbe-Grillet, A.: *Za nový román*. Praha 1970.
- Román a „genius loci“. *Regionalismus jako pojetí světa v evropské a americké literatuře*. Praha, sine.
- Rothe, H.: *N. M. Karamzins europäische Reise: der Beginn des russischen Romans*. Bad Homburg, Berlin und Zürich 1968.
- Ruttkowski, W. V.: *Die literarischen Gattungen. Reflexionen über eine modifizierte Fundamentalphoetik*. Bern 1968.
- Sammons, J. L.: *The Mystery of the Missing Bildungsroman, or: What Happened to Wilhelm Meister's Legacy? Genre*, vol. XIV, s. 2, Summer 1981, s. 229–246.
- Sauvage, J.: *An Introduction to the Study of the Novel*. Gent 1965.
- Simpson, M.: *The Russian Gothic Novel and Its British Antecedents*. Columbus 1986.
- Sipovskij, V. V.: *N. M. Karamzin, avtor „Pisem russkogo putešestvennika“*. Sankt-Peterburg 1899.
- Sipovskij, V. V.: *Očerki istorii russkogo romana I-II*. Sankt-Peterburg 1909–1910.
- Skwarczyńska, S.: *Diskussionsbeitrag zu Problemen der genologischen Systematik*. *Zagadnienia Rodzajów Literackich*, II, z. 2, s. 115–122.
- Skwarczyńska, S.: *Wstęp do nauki o literaturze*. Tom III. Warszawa 1965.
- Smích a běs. Praha 1988.
- Smirnov, I. P.: *Diachroničeskije transformacii literaturnych žanrov i motivov*. *Wiener Slavistischer Almanach, Sonderband 4*, Wien 1981.
- Smirnov, I. P.: *Chudožestvennyj smysl i evolucija poetičeskich sistem*. Moskva 1977.
- Spielhagen, F.: *Beiträge zur Theorie und Technik des Romans*. Leipzig 1883.
- Stenborg, L.: *Die Zeit als strukturelles Element im literarischen Werk*. Uppsala 1975.
- Striedter, J.: *Der Schelmenroman in Russland: ein Beitrag zur Geschichte des russischen Romans vor Gogol'*. Berlin und Wiesbaden 1961.
- Svatoň, V.: *Epické zdroje románu. Z teorie a typologie ruské prózy*. Praha 1993.
- Svatoň, V.: *Z druhého běhu (Studie a eseje o ruské literatuře)*. TORST, Praha 2002.
- Szmydtowa, Z.: *Spoken and Literary Tale*. *Zagadnienia Rodzajów Literackich* 1968, s. 5–25.
- Šklovskij, V.: *Teorie prózy*. Praha 1948.
- Theile, W.: *Immanente Poetik des Romans*. Darmstadt 1980.
- Tieghem, P. van: *La Question des genres littéraires*. *Helicon*, tome 1, fasc. 1–3, s. 99–105.
- Tomaševskij, B.: *Teorie literatury*. Praha 1970.
- Trzynadlowski, J.: *Information Theory and Literary Genres*. *Zagadnienia Rodzajów Literackich*, IV, z. 1, 1961, s. 31–40.
- Trzynadlowski, J.: *Rozważania nad semiologią powieści*. Wrocław 1976.
- Typologie du roman*. Wrocław 1984.
- Uzzell, T. H.: *The Technique of the Novel*. New York 1964.
- Veselovskij, A. N.: *Iz istorii romana i povesti I-II*. Sankt-Peterburg 1886–1888.
- Veselovskij, A. N.: *Historická poetika*. Bratislava 1992.
- Vinogradov, V. V.: *Evolucija russkogo naturalizma. Gogol' i Dostojevskij*. Leningrad 1929.
- Vogüé, M. de: *Le Roman russe*. Plon, Paris 1886.
- Yonge, A. de: *Dostoevsky and the Age of Intensity*. London 1975.
- Zelenka, M.: *Slavistika a literární věda (Tradice a perspektivy)*. Academia, Praha 2002.